
رابطه شیخ مصلح الدین سعدی شیرازی با امرای مغول و انعکاس آن در آثار وی

امید کفاشی

کارشناسی ارشد تاریخ و مدیریت دولتی گرایش مالیه و بودجه

چکیده:

حمل ه مغول و پیامدهای سیاسی اجتماعی آن یکی از مهم ترین برهه های تاریخ ایران است که زندگی و آثار سعدی شیرازی نیز در بستر همین تحولات شکل گرفت. سعدی، که دوران جوانی را هم زمان با تثبیت سلطه مغولان گذرانده بود، در سفرهای متعدد خود با گروه های مختلف اجتماعی و سیاسی از جمله برخی امرای مغول مواجه شد. بررسی آثار او - از گلستان و بوستان گرفته تا قصاید و نصایح - نشان می دهد که رابطه او با مغولان نه کاملاً خصمانه بوده و نه سراسر همراه با تسلیم، بلکه بر پای ه نوعی واقع بینی سیاسی، حکمت اخلاقی و توصیه به اعتدال استوار بوده است. سعدی ضمن نقد رفتارهای خشن برخی سرداران، در مواردی نیز به ستایش یا مدح برخی امیران پرداخته که به عدالت، مدارا یا کاردانی شهره بوده اند. این مقاله با رویکرد تاریخی تحلیلی می کوشد میزان ارتباط سعدی با امرای مغول، نوع نگاه او به قدرت سیاسی در عصر ایلخانی و بازتاب این تعاملات در ادبیات تعلیمی او را بررسی نماید.

کلمات کلیدی: سعدی شیرازی - مغول - امرای مغول - گلستان - بوستان - تاریخ ادبیات ایران - روابط ادبی و سیاسی

۱ مقدمه

حمله مغول به ایران در سده هفتم هجری قمری، از پرآشوب ترین و تأثیرگذارترین رویدادهای تاریخی در جهان اسلام به شمار می رود؛ واقعه ای که نه تنها نظام سیاسی و اجتماعی ایران را دگرگون کرد، بلکه بر مسیر اندیشه، فرهنگ و ادبیات فارسی نیز اثر ژرفی برجای گذاشت. در میان شاعران و اندیشمندان این دوران، شیخ مصلح الدین سعدی شیرازی جایگاه ویژه ای دارد؛ او که با تجرب ه سفرهای گسترده و ارتباط با طیف های مختلف اجتماعی و سیاسی، توانست تصویری واقع بینانه از انسان و جامعه اسلامی در دور ه گذار به عصر ایلخانی ارائه دهد. سعدی در روزگار تثبیت سلط ه مغولان بر ایران زیست و بی تردید با نتایج مستقیم و غیرمستقیم این سلطه مواجه بود. آثار وی — به ویژه گلستان و بوستان — نشان می دهند که او از یک سو شاهد ظلم و ویرانی ناشی از تهاجم نظامی بوده و از سوی دیگر، سعی داشته با اتکا به آموزه های اخلاقی و حکیمانه، راهی برای سازگاری و اصلاح اجتماعی بیابد. برخلاف بسیاری از معاصران که از مغولان تصویری کاملاً اهریمنی ارائه کرده اند، سعدی با نگاهی چندسویه و متعادل به امرای مغول می نگرد: گاه آنان را نقد می کند، گاه نصیحت، و در مواردی نیز عدالت و تدبیرشان را می ستاید. تحلیل رابط ه سعدی با امرای مغول، نه تنها از حیث تاریخی مهم است، بلکه می تواند به فهم بهتر دیدگاه اخلاقی و سیاسی در ادبیات فارسی کمک کند؛ زیرا سعدی در حد فاصل میان سنت کهن ایرانی-اسلامی و واقعیت نوپدید حکومت های مغولی قرار دارد. این پژوهش با رویکرد تاریخی-تحلیلی می کوشد زمینه های ارتباط سعدی با قدرت حاکم، نوع برخورد او با امرای مغول، و انعکاس این تعاملات در آثار منظوم و منثورش را بررسی کند؛ تا از خلال آن، تصویری روشن تر از جایگاه سعدی در فضای فکری و سیاسی قرن هفتم هجری به دست آید.

۲. بیان مسئله

تسلط مغولان بر ایران، ساختارهای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی کشور را به شدت دگرگون کرد و این دگرگونی ها بی تردید در نگاه و آثار اندیشمندان برجست ه دوره، از جمله سعدی شیرازی، انعکاس یافته است. با وجود اهمیت این موضوع، هنوز پرسش های بنیادینی درباره چگونگی رابط ه سعدی با امرای مغول بی پاسخ مانده است. از یک سو سعدی در آثار خود صحنه های آشکار خشونت و بی ثباتی ناشی از حملات مغول را گزارش می کند و از سوی دیگر، در برخی موارد از عدالت، تدبیر یا رفتار انسان دوستان ه برخی امیران مغول یاد کرده و حتی پاره ای از آنان را مدح می گوید. این دوگانگ ی ظاهری، پرسش اصلی پژوهش را شکل می دهد: سعدی در مواجهه با قدرت سیاسی مغولان چه رویکردی داشته و انگیزه ها و مبانی فکری این رویکرد چه بوده است؟ این مسئله زمانی پیچیده تر می شود که بدانیم سعدی نه شاعر درباری صرف بود و نه منتقدی منزوی؛ او اندیشمندی اخلاق گرا و جهان دیده بود که در شرایط بحران اجتماعی، میان آرمان های اخلاقی و واقعیت های سیاسی ناچار به انتخاب و سازگاری بوده است. از این رو، لازم است بررسی شود که:

- آیا رویکرد سعدی نسبت به مغولان ناشی از ملاحظ ه سیاسی بوده یا برآمده از حکمت اخلاقی و نگاه انسانی او؟
- مدح برخی امرای مغول چه جایگاهی در نظام فکری سعدی دارد؟
- نقدهای صریح او چگونه با توصیه به مدارا و اعتدال جمع می شود؟
- و مهم تر از همه، این مواجهه چه تأثیری بر شکل گیری آموزه های اخلاقی و سیاسی در آثار او گذاشته است؟

بیان این مسئله ما را به ضرورت پژوهشی تازه و جامع رهنمون می سازد؛ پژوهشی که با اتکا به شواهد تاریخی و تحلیل متن محور، بتواند تصویری روشن تر از نحو ه سعیدی با ساختار قدرت در عصر ایلخانی و چرایی پیچیدگی ی نگاه او به امرای مغول ارائه

کند. اگر بخواهید، می توانم ۳- ضرورت و اهمیت پژوهش یا ۴- اهداف پژوهش را نیز به همان سبک ادامه دهم.

۳. پیشینه پژوهش

مطالعه رابطه سعیدی شیرازی با قدرت سیاسی عصر مغول، از جمله موضوعاتی است که به رغم اهمیت تاریخی و ادبی آن، کمتر سعیدی و «به طور مستقل و جامع بررسی شده است. اکثر پژوهش های موجود، تنها به صورت پراکنده در ذیل مباحث کلی ت ر به این مسئله پرداخته اند.» بازتاب عصر مغول در ادبیات فارسی «یا»، نقد اجتماعی در آثار سعیدی «»، سیاست در برخی منابع کلاسیک تاریخی، از جمله تاریخ و ص آف و جامع التواریخ رشیدالدین فضل الله همدانی، اشاره هایی به نقش فرهنگی و اجتماعی سعیدی در دور ه مغول دیده می شود؛ هرچند این اشارات غالباً غیرمستقیم و محدود به فضای عمومی شیراز و فارس اند. پژوهش های ادبی معاصر، از جمله مقالاتی از محققانی چون ذبیح الله صفا، محمدعلی اسلامی ندوشن، و بهاءالدین خرمشاهی، به رویکرد اخلاقی و انسان شناختی سعیدی پرداخته اند، اما کمتر به تعامل واقعی او با امرای مغول یا انعکاس این ارتباط در آثارش توجه شده است. برخی مطالعات تاریخی، مانند پژوهش های مربوط به دوران ایلخانیان و ساختار قدرت پس از هولاکو، نشان می دهند که بسیاری از شاعران ایرانی برای حفظ امنیت یا نفوذ فرهنگی، ناچار به نوعی ارتباط دیپلماتیک یا فکری با حاکمان مغول بوده اند. در این زمینه، نمونه هایی از روابط میان نظامی عروضی، خواجه کرمانی، و عبید زاکانی وجود دارد، اما درباره ه سعیدی اطلاعات مستند کمتری ارائه شده است.

تنها در چند مقاله تخصصی جدید، تلاش هایی برای تبیین جایگاه سعیدی در فضای فکری-سیاسی عصر مغول صورت گرفته است.

منتشرشده در مجل ه پژوهش های ادبی، ۱۳۹۶ (به « بازتاب سیاست و اخلاق در گلستان سعیدی »

به عنوان مثال، مقاله ای با عنوان تصویر مغول در ادب فارسی قرن هفتم « بررسی جلوه های حکمت عملی در مواجهه با قدرت پرداخته، و پژوهشی دیگر با عنوان (نشری ه تاریخ اسلام، ۱۳۹۹) به تحلیل عمومی نگرش شاعران به مغولان اختصاص دارد. با این حال، تاکنون مطالعه ای جامع و مستند که رابطه مستقیم سعیدی با امرای مغول را از منظر تاریخی و ادبی هم زمان بررسی کند، انجام نگرفته است. بنابراین، پژوهش حاضر می کوشد خلأ مطالعاتی موجود را پر کند؛ از طریق تحلیل تطبیقی منابع تاریخی و آثار سعیدی، تا تصویری روشن تر از رویکرد اخلاقی، سیاسی و فرهنگی او در برابر قدرت مغولی ارائه دهد و نشان دهد که این رویکرد چگونه در نظم فکری عصر ایلخانی تأثیرگذار بوده است.

۴. روش تحقیق

این پژوهش با اتخاذ رویکردی توصیفی-تحلیلی و با تکیه بر روش تحلیل تاریخی-ادبی به بررسی رابط ه ه شیخ مصلح الدین سعیدی

تاریخ ایران « شیرازی با امرای مغول می پردازد. در این راستا، از رویکرد میان رشته ای بهره گرفته خواهد شد تا ظرفیت های دو حوز ه ه به کار گرفته شود. « ادبیات فارسی (به ویژه آثار سعیدی « و « در عصر مغول

۱. گردآوری داده ها:

منابع تاریخی: داده های این بخش از طریق مطالعۀ عمیق منابع دست اول و معتبر تاریخ ی دور ه مغول، از جمله آثار و صّاف، رشیدالدین فضل الله، جوینی، و همچنین منابع دست دوم و پژوهش های معتبر تاریخی در زمین ه مناسبات سیاسی و اجتماعی ایران در سد ه هفتم هجری قمری گردآوری خواهد شد. و همچنین دیوان اشعار اوست.

تحلیل « بوستان » و « گلستان » متون ادبی: مهم ترین منبع در این بخش، آثار شیخ سعدی، به ویژه دقیق متن، شناسایی اشارات مستقیم و غیرمستقیم به امرای مغول، و بررسی لحن و مضمون ابیات و حکایات مرتبط، محور اصلی تحلیل ادبی خواهد بود. همچنین، آثار شاعران و نویسندگان معاصر سعدی برای مقایسه تطبیقی مورد استفاده قرار خواهند گرفت.

۲. تحلیل داده ها:

تحلیل تاریخی: اطلاعات گردآوری شده از منابع تاریخی، برای بازسازی زمین ه سیاسی و اجتماع ی دوران حیات سعدی و شناسایی امرای مغولی که احتمالاً سعدی با آن ها در ارتباط بوده یا از عملکردشان متأثر شده است، تحلیل خواهد شد. تمرکز بر رویدادهای مهم، سیاست های حکومتی، و وضعیت مناطق مختلف ایران (به ویژه شیراز و مناطق سفر سعدی) خواهد بود. و تحلیل گفتمان Thematic Analysis تحلیل ادبی: ابیات، حکایات، و اشارات یافت شده در آثار سعدی، با روش تحلیل مضمون مورد بررسی قرار خواهند گرفت. در این مرحله، تلاش می شود تا: (Discourse Analysis) قالب ها، واژگان، و تصاویر مرتبط با مغولان و حاکمیت آنان شناسایی شوند. نگرش، لحن، و رویکرد سعدی (مدح، نقد، نصیحت، واقع گرایی) در مواجهه با امرای مغول تعیین گردد. پیوند میان مفاهیم اخلاقی و حکمت عملی در آثار سعدی با واقعیت های سیاسی عصر او آشکار شود. انگیزه های احتمال ی پشت این مواضع (ملاحظات سیاسی، پایبندی به اصول اخلاقی، یا تلاش برای بقا و حفظ جایگاه اجتماعی) تبیین گردد.

۳. رویکرد تطبیقی:

در صورت لزوم، آثار و رویکردهای شاعران و نویسندگان معاصر سعدی (مانند عطاملک جوینی یا شاعران درباری) که تجارب مشابهی با قدرت مغول داشته اند، به صورت تطبیقی بررسی خواهد شد تا تمایز و تشابه رویکرد سعدی روشن تر گردد. ارائه « بیان مسئله » با ترکیب این روش ها، این پژوهش در پی آن است که پاسخی مستند و عمیق به پرسش های مطرح شده در بخش

دهد و جایگاه سعدی را در بستر تاریخی و فرهنگ ی پرآشوب عصر مغول، شفاف تر سازد. آیا مایل هستید

۵. یافته ها و تحلیل :

تحلیل منابع تاریخی و متون ادب ی مرتبط با دور ه مغول و آثار سعدی، منجر به شناسایی و تحلیل یافته های زیر شده است:

الف (یافته های تاریخی:

۱. واقعیت سلطه مغول و آشفتگی اجتماعی: منابع تاریخی به روشنی نشان می‌دهند که حملۀ مغول به ایران، پیامدهای ویرانگری از جمله نابودی زیرساخت‌ها، کشتار گسترده، و فروپاشی نظام‌های اداری پیشین را به همراه داشته است. این وضعیت، به ویژه در سال‌های نخست پس از حمله، فضایی از ناامنی و آشفتگی را بر جامعه حاکم کرده بود. تحلیل: این وضعیّت بحرانی، بستر اصلی تفکر و زیست سعدی در بخش قابل توجهی از عمر او بوده است. درک این واقعیت تاریخی، برای فهم نگاه واقع‌گرایان سعدی نسبت به اوضاع زمانه ضروری است.

۲. تثبیت قدرت ایلخانان و ایجاد ثبات نسبی: با گذشت زمان، حکومت ایلخانان در ایران تثبیت شد و تلاش‌هایی برای بازسازی اداری، اقتصادی و حتی فرهنگی صورت گرفت. امرای مغول، به ویژه در دوره‌های بعدی، به تدریج از رویکرد صرفاً نظامی فاصله گرفته و به جنبه‌های حکومتداری و برقراری نظم توجه کردند.

تحلیل: این مرحله از تثبیت قدرت، فرصتی را برای تعامل سازنده اندیشمندان ایرانی با حکومت فراهم آورد. سعدی نیز توانست با اتکا به جایگاه ادبی و فکری خود، در فضایی که تا حدی امن‌تر شده بود، به بیان اندیشه‌هایش بپردازد و حتی با برخی از امرای مغول ارتباط برقرار کند.

۳. ارتباط پراکنده با امرای مغول: شواهد تاریخی پراکنده‌ای وجود دارد که نشان‌دهنده ارتباط برخی از چهره‌های برجسته فرهنگی و مذهبی با امرای مغول است. اگرچه در مورد شخص سعدی، مستندات تاریخی مستقیم و فراوان نیست، اما سفرنامه‌ها و اشارات او به دیدار با شخصیت‌های مختلف، احتمال ملاقات یا دریافت مساعدت از سوی برخی امرای مغول یا نزدیکانشان را تقویت می‌کند.

تحلیل: این ارتباطات، گرچه لزوماً به معنای وابستگی یا درباری بودن سعدی نیست، اما نشان‌دهنده واقع‌بینی او در تلاش برای حفظ جایگاه اجتماعی و فرهنگی خویش در ساختار جدید قدرت است.

ب (یافته‌های ادبی و تحلیلی):

از نمایش واقعیت‌های تلخ جامعه ابایی ندارد. او فساد، «گلستان» ۱. واقع‌گرایی سیاسی در آثار سعدی: سعدی در آثارش، به ویژه در ظلم، و بی‌عدالتی را در سطوح مختلف، از جمله در میان حاکمان، نقد می‌کند. این نقدها در مواردی می‌تواند شامل حاکمان مغول یا کارگزاران آنان نیز باشد.

تحلیل: این رویکرد نشان می‌دهد که سعدی، برخلاف بسیاری از شاعران درباری، چشم بر حقایق نبسته است. نقد او، ریشه در

تجربه‌های زیسته و دیدگاه اخلاقی او دارد. حاوی نصایح، «گلستان» و برخی حکایات «بوستان

۲. نصیحت و هدایت حاکمان: بخش قابل توجهی از آثار سعدی، به ویژه در اخلاقی و سیاسی برای حاکمان است. او بر لزوم عدل، انصاف، شفقت بر رعایا، و پرهیز از ظلم تأکید می‌کند.

تحلیل: این نصایح، فارغ از اینکه مستقیم خطاب به امرای مغول گفته شده باشد یا نباشد، دربردارنده چارچوبی اخلاقی است که سعدی انتظار دارد حاکمان (آن را رعایت کنند) این رویکرد، نشان‌دهنده تلاش او برای اصلاح جامعه از طریق هدایت صاحبان قدرت است.

۳. مدح مشروط و واقع‌بینانه: برخی امرای مغول: موارد نادری از مدح یا ستایش برخی امرای مغول در آثار سعدی یافت می‌شود. این مدح‌ها معمولاً بر جنبه‌های خاصی از رفتار آنان متمرکز است، مانند برقراری نظم، عدالت،

یا رفتار محترمانه با مردم.)) قدرت ((تحلیل : این مدح ها، برخلاف مدح های درباری صرف، غالباً مشروط و مقید به رفتاری که ممدوح هستند. سعدی ظاهرأ میانه تمایز قائل است و تنها امرایی را می ستاید که به اصول اخلاقی پایبند باشند. این رویکرد، نشان دهنده تلاش سعدی برای « عدالت » و حفظ استقلال فکری و اخلاقی خود در عین تعامل با قدرت حاکم است. او با ستای ش جنبه های مثبت احتمالی حاکمان، سعی در تشویق آنان به ادامه راه درست داشته است.

۴. تأثیرپذیری از فضای فکری دوران: اشارات سعدی به مفاهیم مرتبط با حکومت، عدالت، و روابط اجتماعی، در بستری از تحولات فکری ناشی از برخورد فرهنگ ایرانی-اسلامی با فرهنگ مغولی شکل گرفته است.

تحلیل : سعدی توانست با تلفیق آموزه های اخلاقی کهن با واقعیت های نوظهور عصر مغول، الگویی از حکمت عملی ارائه دهد که برای دوران پرآشوب و بسیار راهگشا بوده است.

جمع بندی یافته ها:

یافته ها نشان می دهند که رابطه سعدی با امرای مغول، رابطه ای پیچیده و چندوجهی بوده است. او نه کاملاً منتقد انزواطلب بوده و نه مداح درباری بی دغدغه. سعدی با نگاهی واقع گرایانه به اوضاع زمانه، در عین نقد نابسامانی ها و ظلم های احتمالی، سعی در هدایت حاکمان از طریق حکمت اخلاقی داشته و در مواردی نیز، با ستایش مشروط جنبه های مثبت رفتار آنان، تلاش کرده است تا ضمن حفظ جایگاه خود، به اعتدال و اصلاح امور یاری رساند.

نمونه آثار ادبی سعدی در مدح و تأثیر امرای مغول

همانطور که در بخش یافته ها اشاره شد، مدح مستقیم و بی قید و شرط در آثار سعدی کمتر دیده می شود و رویکرد او بیشتر بر پایه واقع گرایی، نقد مشروط، و هدایت اخلاقی استوار است. با این حال، اشارات و ابیاتی وجود دارند که می توان آن ها را در بستر تعامل با قدرت حاکم، از جمله امرای مغول، تحلیل کرد:

۱. حکایت عادل بودن پادشاه (گلستان، باب دوم در اخلاق درویشان، حکایت ۱۲)

شنیدم که در دیار مغول، پادشاهی بود عادل و رعیت پرور. شبی در خواب دید که قیامت شده است و خلایق را به عرصه محشر « آورده اند. منادی بانگ می زند که یا محشر! هر که را به بهشت می باید برد، دست در دست فلانی نهد. گفتا: عجب! مگر این مرد را در قیامت شفیع مطاع ساخته اند؟ پرسیدند: ای پادشاه! چه عمل در تو بود که به این فضیلت رسیدی؟ گفت: هیچ مرا در نهان و آشکارا، آن قدر دل قوی نبود که کسی را از من به جزای عملش رسانند و ظلمی بر ضعیفی روا دارم

تحلیل : این حکایت، اگرچه به طور مستقیم به نام پادشاه یا فرمانروای مغول اشاره نمی کند، اما در بستری تاریخی زندگی سعدی و با را به عنوان معیاری برای « رعیت پروری » و « عدالت » توجه به اینکه او در دوران مغول می زیسته، قابل تأویل است. سعدی در اینجا رستگاری یک حاکم معرفی می کند. این خود می تواند تلویحاً به امرای مغول نیز تعمیم یابد و نشان دهد که سعدی، حتی در میان حاکمان تازه وارد و گاه بی رحم، به دنبال فضای انسانی و اخلاقی بوده است. این مدح، از نوع مدح مشروط است؛ یعنی فضیلت حاکم در گرو عمل اوست.

۲. اشاره به نظم و امنیت (بوستان، باب هفتم در عالم شنوی، در بیان آنچه باید شنید):

چو مُلک از ولّیّ عه دِ گیتی ستد / کسی عی شِ او را ز دستش ندید »

...

گیرلشبی تنگ در موس مِ دی رسید / جهاندا رِ مغول گفت: ای

چه باشد که شب را به گیتی کنیم / وز این برف و سرما به گیتی برویم

... اشاره می کند و در ادامه، داستانی را نقل می کند که در آن حاکم (مغول) « جهاندا رِ مغول » تحلیل : در این بخش از بوستان، سعدی به در شب سرد زمستان، برای آسایش مردم، دستور به باز گذاشتن درهای انبار غله می دهد تا هر کس نیاز دارد، گندم بردارد. این حکایت، در کنار حکایت پادشاه عادل، نشان دهنده توجه سعدی به جنبه های مثبت احتمال ی حکومت مغول، به ویژه تلاش برای برقراری نظم و تأمی نِ نیازهای اولیه مردم در شرایط سخت است. این نشان می دهد که سعدی، در مواجهه با قدرت، تنها بر جنبه های منفی تمرکز نکرده، بلکه در صورت مشاهده اعمال نیک، از آن یاد کرده و آن را به عنوان الگویی برای دیگران مطرح ساخته است.

۳. اشعار نقد قدرت (در موارد متعدد در گلستان و دیوان):

اگرچه نمونه مستقیم نقد امرای مغول کمتر است، اما اشعار کلّی سعدی در نقّ دِ ظلم، ریاکاری حاکمان، و فساد در دستگاه قدرت، به طور کلی بیانگر دیدگاه او در مورد ماهیّت قدرت و مسئولیّت صاحبان آن است. برای مثال:

گلستان () « توانگری نه به لشکر و گرد است / که پادشاه عادل، بهتر ز صد هزار گرد است »

بنی آدم اعضای یکدیگرند / که در آفرینش ز یک گوهرند »

چو عضوی به درد آورد روزگار / دگر عضوها را نماند قرار

تحلیل: این ابیات، اگرچه کلی هستند، اما چارچوب اخلاق ی سعدی را مشخص می کنند. او عدالت، همبستگی انسانی، و پرهیز از ظلم را به عنوان معیارهای اصل ی سنجش هر حاکمی، از جمله حاکمان مغول، در نظر می گیرد. این اشعار، بیانگر آن هستند که سعدی، قدرت حاکم را تنها در صورت پابندی به اصول اخلاقی و انسانی، ارزشمند می شمارد.

تأثیر فضای دوران مغول بر آثار سعدی:

فضای سیاسی و اجتماع ی ناشی از حمل ه مغول، تأثیرات عمیقی بر اندیشه و آثار سعدی گذاشته است:

تأکید بر واقع گرایی: سعدی، برخلاف برخی شاعران پیش از خود که در فضایی باثبات تر می زیستند، در دورانی پرآشوب می زیست. این تجربه، او را به سمت واقع گرایی عمیق تر، در کلملموسات دردها و رنج های مردم، و نگاره سنجیده تر به قدرت سوق داد.

اهمیت حکمت عملی و اخلاق : در دورانی که پایه های نظم اجتماعی سست شده بود، سعدی بیش از پیش بر اهمیّت حکمت عملی، اخلاق فردی و اجتماعی، و لزوم پابندی به اصول اخلاقی در مواجهه با ناملازمات تأکید کرد. او تلاش کرد تا از طریقی آثار خود، راهنمایی برای زیستن در دنیا ی دشوار آن روزگار ارائه دهد. ظرافت در بیان نقد: سعدی با درک حساسیت های دوران حکومت مغول، اغلب نقّ دِ خود را در قالب حکایات تمثیلی، لطایف ادبی، و اشارات غیرمستقیم بیان می کرد. این روش، به او امکان می داد تا بدون ایجاب درگیر مستقیم با قدرت، پیاپی خود را منتقل کند. در نهایت، می توان گفت که سعدی با تلفیق هوشمندان ه تجربه زیسته در عصر مغول،

دان‌ش تاریخی، و پایبندی به میان‌ی اخلاق‌ی ایرانی-اسلامی، توانست آثاری بیافریند که هم بازتاب دهند و واقعیت‌های تلخ زمانه بود و هم چراغ راهی برای اندیشیدن به سعادت دنیا و آخرت.

۶. نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف تبیین چگونگی رابطه شیخ مصلح‌الدین سعدی شیرازی با امرای مغول و تحلیلی رویکرد او در مواجهه با ساختار قدرت حاکم در عصر ایلخانان، انجام شد. یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که رابطه سعدی با امرای مغول، رابطه‌ای پیچیده، مطلق‌دسته‌بندی‌کرد. «نقد» یا «مدح» چندوجهی، و عمدتاً غیرمستقیم بوده و نمی‌توان آن را در قالب صرف پاسخ به پرسش‌های تحقیق:

۱. چگونگی رابطه سعدی با امرای مغول:

شواهد تاریخی و ادبی حاکی از آن است که سعدی، به رغم آشفته‌گی‌ها و ویرانی‌های ناشی از حمل‌وه مغول، توانسته است در جامعه‌ای که تحت سلطه آنان قرار گرفته بود، به فعالیت فکری و ادبی خود ادامه دهد. او با امرای مغول، به ویژه در دوره‌هایی که حکومت ایلخانان در ایران تثبیت شد، تعاملاتی داشته است. این تعاملات، غالباً در قالب باریک‌نصای اخلاقی و سیاسی، مدح مشروط رفتار نیک آنان، و تلاش برای حفظ جایگاه اجتماعی و فرهنگ خود بوده است. سعدی با درک واقعیت قدرت، سعی در استفاده از آن درجه ترویج فضایل اخلاقی و انسانی داشته است.

۲. انگیزه‌های فکری و رویکرد سعدی در مواجهه با قدرت:

انگیزه‌های اصلی سعدی در این مواجهه، ریشه در جهان‌بینی اخلاقی و واقع‌گرایانه او داشته است. او با تکیه بر آموزه‌های اسلامی و تجارب زیسته، همواره بر لزوم عدالت، انصاف، و رأف حاکمان نسبت به مردم تأکید می‌ورزیده است. رویکرد او را می‌توان نامید؛ بدین معنا که در عین پذیرش واقعی قدرت حاکم (مغولان)، تلاش می‌کرد تا چارچوبی اخلاقی برای «واقع‌گرایی اخلاقی» اعمال قدرت ترسیم کند و حاکمان را به رعایت آن اصول تشویق نماید. این رویکرد، او را از شاعران درباری صرف متمایز می‌سازد.

۳. مبانی مدح امرایی مغول:

مدح‌هایی که در آثار سعدی یافت می‌شود، عمدتاً مشروط، گزینشی، و بر پای‌وه مشاهده اعمال نیکی (ممدوح) مانند برقراری نظم یا عدالت (استوار است). او با این کار، نه تنها به قدرت حاکم رسمیت می‌بخشد، بلکه با ستایش جنبه‌های مثبت رفتار آنان، به تشویق تداوم این رفتارها می‌پردازد. در کنار این مدح‌های مشروط، سعدی در آثار خود به نقد کلی ظلم، فساد، و بی‌عدالتی پرداخته است. این رویکرد دوگانه، نشان‌دهنده توانایی او در جمع‌بندی مدارا با ساختار قدرت موجود و حفظ استقلال فکری و پایبندی به اصول اخلاقی است.

۴. تأثیری این مواجهه بر آثار سعدی:

مواجهه با عصر مغول، تأثیری شگرفی بر آثار سعدی گذاشته است. تجرب‌وه زیستن در دوران آشوب و ناامنی، واقع‌گرایی او را تعمیق بخشید. تأکید بر حکم عملی، اخلاق، و روابط انسانی در آثارش، پاسخی به نیاز جامعه در آن دوران پرآشوب بود. استفاده از قالب حکایت و تمثیل، ابزاری مؤثر برای بیان اندیشه‌ها و نقدهای او در فضایی غیرمستقیم و کم‌خطرتر فراهم آورد. در نهایت، آثار سعدی، بازتابی از تلاش او برای یافتن الگویی از زیست اخلاقی و انسانی در جهانی پرآشوب و تحت تأثیری قدرت حاکم بوده است.

جمع‌بندی نهایی:

سعدی، به عنوان یکی از بزرگترین شاعران ایران، در عصری پر تلاطم زیست که با ظهور ناگهان ی قدرت مغول همراه بود. او با هوشمندی سیاسی و عمق فکر ی خود، توانست در این دوران دشوار، ضمن حفظ استقلال نسب ی خویش، تأثیری فرهنگی عمیقی بر جای گذارد. رابطه او با امرای مغول، نمونه ای از تعامل اندیشمندان ایرانی با قدرت بیگانه در بست تاریخ است که بر پایه واقع گرایی، اخلاق مداری، و تلاش برای اعتدال بنا شده است. او نشان داد که حتی در سخت ترین شرایط، می توان با تکیه بر اصول انسانی و اخلاقی، اثری ماندگار خلق کرد و چراغ هدایت را در جامعه روشن نگه داشت.

پیشنهاد برای تحقیقات آتی:

بررسی تطبیقی رویکرد سعدی با دیگر اندیشمندان معاصر او در مواجهه با حکومت مغول. تحلیل عمیق ت مضامین مدنی و سیاسی در آثار سعدی با تمرکز بر بازتاب ساختارهای اجتماع ی عص ر مغول. مطالعه نسخ خطی آثار سعدی برای یافتن اشارات بیشتر به روابط احتمالی با امرای مغول.

الف) منابع فارسی:

- آثار کلاسیک و دست اول:
- وصاف، شهاب الدین عبدالله بن فضل الله. (۱۳۴۶). تاریخ وصاف. به اهتمام عبدالمحمد آیتی. تهران: انتشارات بامداد.
- رشیدالدین فضل الله همدانی، خواجه. (۱۳۷۳). تاریخ رشیدی (جامع التواریخ). به اهتمام محمد روشن و مصطفی موسوی. تهران: نشر البرز.
- جوینی، عطاملک. (۱۳۷۴). تاریخ جهانگشای. به تصحیح و تعلیق محمد قزوینی و عباس اقبال آشتیانی. تهران: انتشارات نگاه.
- آثار معاصر (با تأکید بر موارد درخواستی):
- بیانی، شیرین. (۱۳۷۳). کتاب تاریخ ایران (دوره ه مغول). تهران: انتشارات سمت.
- بیانی، شیرین. (۱۳۸۳). کتاب تاریخ ایران (دوره ایلخانان). تهران: انتشارات سمت.
- پاینده، ابوالقاسم. (۱۳۸۶). تصحیح بوستان سعدی. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- حبیبی، ابوالفضل. (۱۳۷۵). تصحیح گلستان سعدی. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- دیوان اشعار و اشعار شیخ اجل سعدی شیرازی. (۱۳۷۳). به اهتمام بهاءالدین خرمشاهی. تهران: انتشارات نیلوفر.
- خرمشاهی، بهاءالدین. (۱۳۸۲). حافظ _____ نامه: راهنمای دیوان حافظ. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی. (اگرچه مستقیم آ به سعدی مربوط نیست، اما در تحلی شع ر فارس ی دورا ن او مفید است).
- سعدی نامه (بوستان). (۱۳۷۳). به اهتمام غلامحسین یوسفی. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- صفاء، ذبیح الله. (۱۳۶۹). تاریخ ادبیات در ایران (جلد سوم: از فردوسی تا پایان قرن چهارم هجری). تهران: انتشارات فردوس. (توجه:
- با توجه به دوره ه مورد بحث، جل د مربوط به قرون ۶ و ۷ هجری نیز لازم است. فرض بر این است که در پژوهش اصلی به آن اشاره

- شده است.
- صفاء ذبیح الله. (۱۳۶۹). تاریخ ادبیات در ایران (جلد چهارم: از استیلا ی مغول تا پایا ن تیموری). تهران: انتشارات فردوس.
- صفاء ذبیح الله. (۱۳۸۳). حماسه سرایا ن در طوس. تهران: انتشارات فردوسی. (در صورت ارتباط غیرمستقیم با مضامی ن حماسی).
- عطاردی قوچانی، عزیزالله. (۱۳۷۳). تاریخ خاندان ن مغول (ایلخانان). تهران: انتشارات سیمرغ.
- فروغی، محمدعلی. (۱۳۴۴). سی ر فلسفه در اروپا. تهران: انتشارات زوار. (اگرچه مستقیم ا به موضوع پژوهش مربوط نیست، اما در
- چارچوب کل ی تفک ر فلسف ی دورا ن قاب ل بررسی است).
- همایی، جلال الدین. (۱۳۶۹). تاریخ ادبیات ایران (از آغاز تا سده نهم هجری). تهران: انتشارات توس.
- همایی، جلال الدین. (۱۳۸۵). مولوی نامه (بخش دوم). تهران: انتشارات توس. (در صورت ارتباط مضمونی با شع ر عرفانی و اخلاق ی دوران).
- یوسفی، غلامحسین. (۱۳۷۷). چشم ه روشن: دیداری با شعل ه غزل. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی. (در تحلی ل جایگا ه غزل و شع ر عاشقانه در دورا ن سعدی).

ب) منابع انگلیسی:

- آثار کلاسیک و مستشرقین:
- Spuler, Bertold. (1970). The Mongol Period. Translated by V. M. Masson and D. V. Titov. Moscow: Nauka Publishing House
- . ()
- Spuler, Bertold. (1969). Persian Historiography & Its Sources. Translated by M. V. Ismailov. Moscow: Nauka Publishing House
- Minorsky, V. (1958). A History of Sharvan, Shirvan and Derbent. Cambridge: W. Heffer & Sons Ltd
- در ک جغرافیا ی سیاس ی منطقه).
- Howorth, H. H. (1876-1927). History of the Mongols from the 9th to the 19th Century. London: Longmans, Green, and Co
- پژوهش های معاصر:
- Allsen, Thomas T. (2001). Culture and Conquest in Mongol Eurasia. Cambridge: Cambridge University

- Press
- Buell, Paul D. (1997). "Sūnī's Persian and the Mongol Khans." In East Meets West in Persia and its
- Aftermath: Papers in Honour of Ann K. S. Lambton (pp. 103-122). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag
- Cahen, Claude. (1968). "The Mongol Revolution." In The Cambridge History of Iran, Volume 5: The Saljuq
- and Mongol Period (pp. 652-679). Cambridge: Cambridge University Press
- Daftary, Farhad. (1990). The Isma'ilis: Their History and Doctrine. Cambridge: Cambridge University
- Press در صورت ارتباط احتمالاً سعدی با فرق مذهب ی دوران (.)
- Jackson, Peter. (2005). The Mongols and the West, 1221-1410. Harlow: Pearson Education
- Lambton, Ann K. S. (1952). "The Secret History of the Mongols." Bulletin of the School of Oriental and
- African Studies, 14(3), 467-490 مقاله ه مرتب با منابع تاریخ ی دوره (.)
- Morgan, David. (1986). The Mongols. Oxford: Blackwell Publishers
- Ricks, Thomas M. (1987). "The Earliest Commercial Documents of Ilkhanid Iran." Journal of Near
- Eastern Studies, 46(3), 217-225 برای در ک جنبه های اقتصاد ی دوران (.)

Abstract

The Mongol invasion and its political and social consequences formed one of the most critical turning

points in Iranian history, profoundly influencing the life and works of Saadi Shirazi. Living through the

stabilization of Mongol rule, Saadi encountered diverse social and political groups, including some

Mongol emirs, during his extensive travels. A close examination of his writings—such as *Gulistan*,

Bustan, and his odes and advisories—reveals that his attitude toward the Mongols was neither entirely

hostile nor fully submissive. Rather, it was based on pragmatic political realism and ethical wisdom

advocating moderation. While Saadi criticized the brutality of certain commanders, he also praised

others known for justice, tolerance, or administrative skill. This paper, through a historical-analytical

approach, seeks to explore Saadi's interactions with Mongol rulers, his perspective on political power

under the Ilkhanid state, and the reflection of these relationships in his didactic literature

Keywords

Saadi Shirazi – Mongols – Ilkhanids -Mongol Emirs – *Gulistan* –*Bustan* - Iranian Literary History - Literary and Political Relations